

X1-148 (2020/05/27)

اصطکاک ایستایی و اصطکاک جنبشی، پایداری

mamwad@mailaps.org

محمد خرمی

مدل ساده-شده ی اصطکاک جامد-جامد دقیقتر بررسی میشود و ارتباط ی بین رابطه ی ضریب- اصطکاکها ی ایستایی و جنبشی با هم، و پایداری ی حرکت با سرعت- ثابت برقرار میشود.

0 درآمد

مدل ساده ی اصطکاک جامد-جامد این است که وقت ی دُ جسم با هم در تماس نَد، اگر سرعت نسبی ی نقاط تماس صفر باشد، نیرو ی اصطکاک نامعین است و چنان تنظیم میشود که این سرعت نسبی صفر بماند. البته برا ی این F_s (اندازه ی نیرو ی اصطکاک ایستایی) یک حد- بالا ی F_m هست:

$$F_m = \mu_s N, \quad (1)$$

اصطکاک ایستایی و اصطکاک جنبشی، پایداری

که N نیروی عمود-بر-سطح است، و μ_s (ضریب اصطکاک ایستایی) ثابتی است که به جنس و وضعیت سطحها بستگی دارد. اگر نیروی-اصطکاک لازم برای این که سرعت نسبی صفر بماند از F_m بیشتر شود، سرعت نسبی صفر نمیماند و اصطکاک جنبشی میشود. نیروی اصطکاک جنبشی بر خلاف جهت سرعت نسبی میشود و F_k (اندازه نیروی اصطکاک جنبشی) چنین میشود.

$$F_k = \mu_k N, \quad (2)$$

که μ_k (ضریب اصطکاک جنبشی) ثابتی است که به جنس و وضعیت سطحها بستگی دارد. به ویژه به سرعت بستگی ندارد. در بیشتر موارد هم μ_k کوچکتر از μ_s است. به حالتی که μ_k کوچکتر از μ_s است حالت عادی، و به حالتی که μ_k بزرگتر از μ_s است حالت غیر-عادی میگوییم.

1 یک مدل واقعیت

یک مدل واقعیت برای اصطکاک جامد-جامد این است که ضریب اصطکاک جنبشی دقیقاً مستقل-از-سرعت نیست، بل که تابعی (پیوسته) از (اندازه) سرعت است که وقتی سرعت زیاد میشود به یک مقدار حدی میگراید. این مقدار حدی هم از μ_k در مدل ساده است:

$$\lim_{|v| \rightarrow \infty} [\mu(|v|)] = \mu_k, \quad (3)$$

که v سرعت نسبی است. یک فرض این است که در سرعتهای بسیار-کم، ضریب-اصطکاک جنبشی به ضریب-اصطکاک ایستایی میگراید:

$$\lim_{|v| \rightarrow 0} [\mu(|v|)] = \mu_s. \quad (4)$$

با نمادگذاریهای سادتر،

$$\mu(\infty) = \mu_k. \quad (5)$$

$$\mu(0^+) = \mu_s. \quad (6)$$

به این ترتیب، بر اساس این مدل نیروی اصطکاک با تغییر-سرعت (از جمله از صفر به ناصفر) پرش ندارد.

2 پاسخ به نیرو

یک جسم روی یک سطح است و نیروی افقی بی به آن وارد نمیشود. نیروی عمود-بر-سطح هم ثابت است. جسم ساکن است. در یک جهت ثابت $(\hat{e})$ یک نیروی افقی به آن اعمال میشود و این نیرو به طرّ پویسته تغییر میکند. برای همه ی بردارها، با تصویر در هم ین جهت کار میکنم. تصویر نیروی خارجی در این جهت را با $\mathcal{F}$ نشان میدهم. جرم و سرعت و شتاب این جسم را با، به ترتیب، m و v و a نشان میدهم. دیده میشود

$$m a = \mathcal{F} - F_s, \quad v = 0. \quad (7)$$

$$m a = \mathcal{F} - [\mu(v)] N, \quad v > 0. \quad (8)$$

$$m a = \mathcal{F} + [\mu(-v)] N, \quad v < 0. \quad (9)$$

برای مدل ساده، در روابط بالا $[\mu(v)]$ و $[\mu(-v)]$ با μ_k جایگزین میشوند.

2.1 مدل ساده

وقت ی $\mathcal{F}$ زیاد میشود، تا جایی که $\mathcal{F}$ از $(\mu_s N)$ کمتر است، جسم ساکن میماند. وقت ی $\mathcal{F}$ بیشتر شود، جسم نمیتواند ساکن بماند.

برای حالت عادی، که μ_k کمتر از μ_s است، وقت ی $\mathcal{F}$ از $(\mu_s N)$ بیشتر شود جسم شتاب مثبت دارد. اگر $\mathcal{F}$ کم شود ولی از $(\mu_k N)$ بیشتر باشد، شتاب همچنان مثبت است. اگر $\mathcal{F}$ از بالا به $(\mu_k N)$ نزدیک شود، شتاب به صفر میگراید. پس شتاب صفر در دُ حالت ممکن است. یک ی این که $\mathcal{F}$ نابزرگتر از $(\mu_s N)$ باشد و جسم ساکن باشد. دیگر این که $\mathcal{F}$ برابر با $(\mu_k N)$ باشد و جسم ساکن نباشد. اگر $\mathcal{F}$ بزرگتر از $(\mu_k N)$ و کوچکتر از $(\mu_s N)$ باشد، جسم ممکن است ساکن بماند، اما این حالت ناپایدار است: با یک ضربه ی کوچک در جهت $\hat{e}$ ، سرعت و شتاب جسم مثبت میشود و جسم با شتاب ثابت حرکت میکند.

برای حالت غیر-عادی، که μ_k بیشتر از μ_s است، وقت ی $\mathcal{F}$ از $(\mu_s N)$ بیشتر شود جسم نمیتواند ساکن بماند. اما اگر $\mathcal{F}$ از $(\mu_s N)$ بیشتر شده باشد ولی به $(\mu_k N)$ نرسیده باشد، جسم به حرکت هم نمیتواند درآید. برای دیدن این، گیرم سرعت در t_0 صفر است و بعد از آن مثبت میشود.

t_2 را زمان ی بزرگتر از t_0 میگیریم، چنان که در $[t_0, t_2]$ سرعت مثبت است و $\dot{x}$ از $(\mu_s N)$ بیشتر و از $(\mu_k N)$ کمتر است. از قضیه ی مقدار - میانی نتیجه میشود

$$v(t_2) - v(t_0) = [a(t_1)](t_2 - t_0), \quad (10)$$

که t_1 زمان ی بین t_0 و t_2 است. پس در t_1 سرعت مثبت و شتاب هم مثبت است. این با (8) سازگار نیست.

به این ترتیب، وقت ی جسم ساکن است و $\dot{x}$ به طر پیوسته زیاد میشود، برای $\dot{x}$ بزرگتر از $(\mu_s N)$ و کوچکتر از $(\mu_k N)$ مسئله جواب ندارد. هم ین نشان میدهد این مدل بیش از حد ساده شده است. وقت ی $\dot{x}$ از $(\mu_k N)$ هم بیشتر شود، شتاب مثبت میشود و جسم به حرکت در میآید. وقت ی جسم در جهت $\hat{e}$ حرکت میکند، اگر $\dot{x}$ از بالا به $(\mu_k N)$ نزدیک شود، شتاب به صفر میگراید و وقت ی $\dot{x}$ از $(\mu_k N)$ کمتر شود شتاب منفی میشود. اگر زمان ی که سرعت صفر شد $\dot{x}$ از $(\mu_k N)$ کمتر ولی از $(\mu_s N)$ بیشتر باشد، باز مسئله جواب ندارد. شتاب صفر در دُ حالت ممکن است. یک ی این که $\dot{x}$ نابزرگتر از $(\mu_s N)$ باشد و جسم ساکن باشد. دیگر این که $\dot{x}$ برابر با $(\mu_k N)$ باشد و جسم ساکن نباشد. اینجا این که جسم ساکن بماند وقت ی ممکن است که $\dot{x}$ کمتر از $(\mu_s N)$ باشد، و اگر چنین باشد این حالت پایدار است.

2.2 مدل واقعیت

مشکل ی که در حالت غیر - عادی به وجود میآید این است که بین نیرو ی اصطکاک در سرعت صفر و نیرو ی اصطکاک در سرعتها ی ناصفر یک گاف - نیرو هست. اگر نیرو ی خارجی در این گاف باشد، و جسم ساکن باشد، جسم نمیتواند ساکن بماند چون نیرو ی خارجی از بیشینه ی نیرو ی اصطکاک ایستایی بیشتر است، و نمیتواند به حرکت درآید چون نیرو ی خارجی از نیرو ی اصطکاک جنبشی کمتر است. این که اندازه ی نیرو ی اصطکاک جنبشی تابع ی پیوسته از سرعت باشد و در سرعتها ی کم به بیشینه ی نیرو ی اصطکاک ایستایی بگراید، این گاف - نیرو را حذف میکند. بیشینه ی ضریب اصطکاک جنبشی (دقیقت، کوچکترین کران بالا برای ضریب اصطکاک جنبشی) را با $\mu_{k,max}$ نشان میدهم. بزرگترین مقدار بین $\mu_{k,max}$ و μ_s را هم با μ_{max} نشان میدهم. نیرو ی - اصطکاک متناظر با μ_{max} میشود $(\mu_{max} N)$ ، که آن را با F_{max} نشان میدهم.

رُشن است که اگر $\mathfrak{F}$ بزرگتر از $F_{\max}$ باشد، شتاب مثبت است و جسم نمیتواند ساکن بماند. اگر جسم در حال حرکت باشد هم که اصطکاک جنبشی ست و نیروی اصطکاک معین است. حالتی که میماند هم آن است که جسم در یک لحظه ساکن باشد، و در آن لحظه $\mathfrak{F}$ از $F_{\max}$ بزرگتر نباشد. در این حالت، اگر $\mathfrak{F}$ کوچکتر از F_m باشد، جسم ساکن میماند. آیا این جواب پایدار است؟ اگر جسم سرعت کوچک بگیرد، اصطکاک جنبشی میشود و نیروی اصطکاک، چون پیوسته است و سرعت نزدیک صفر است، نزدیک $\{\mu(0^+)\} N$ میماند. یعنی نیروی اصطکاک نزدیک F_m است. پس نیروی اصطکاک بزرگتر از $\mathfrak{F}$ است و علامت شتاب جسم هم آن علامت نیروی اصطکاک است. در نتیجه علامت شتاب جسم برخلاف علامت سرعت آن میشود. پس جسم به سوی سکون میرود. این یعنی اگر $\mathfrak{F}$ کوچکتر از F_m باشد، حالت سکون پایدار است. اگر جسم ساکن باشد و $\mathfrak{F}$ بیش از F_m ولی کمتر از $F_{\max}$ باشد (که این فقط در حالت غیر-عادی ممکن است) شتاب جسم مثبت میشود. پس جسم به حرکت در میآید. با افزایش سرعت جسم، نیروی اصطکاک تغییر میکند. نیروی اصطکاک تابعی پیوسته از سرعت است و به ازای سرعتها 0^+ و ∞ ، به ترتیب، F_m و $F_{\max}$ میشود. پس نیروی اصطکاک همه‌ی مقادیرا‌ی بین F_m و $F_{\max}$ را میگیرد. یعنی معادله‌ی

$$\mathfrak{F} = [\mu(v_0)] N, \quad (11)$$

برای v_0 جواب دارد. وقتی سرعت جسم v_0 شد، شتاب جسم صفر میشود و جسم میتواند با سرعت v_0 به حرکت ادامه دهد.

2.3 پایداری‌ی حرکت با سرعت ثابت، در مدل واقعیت

گیرم سرعت جسم مقدار مثبت v_0 است و $\mathfrak{F}$ رابطه‌ی (11) را برمیآورد. در این صورت شتاب جسم صفر میشود و جسم با هم آن سرعت v_0 به حرکت ادامه میدهد. اگر با یک اختلال، سرعت به اندازه‌ی (Δv) تغییر کند، شتاب چنین میشود.

$$m a = [\mu(v_0) - \mu(v_0 + \Delta v)] N. \quad (12)$$

پس،

$$a = \frac{\mu(v_0) - \mu(v_0 + \Delta v)}{\Delta v} \frac{N}{m} (\Delta v). \quad (13)$$

(N/m) مثبت است. پس علامت کسر اول در طرف راست علامت a نسبت به (Δv) را تعیین میکند. اگر μ در همسایگی v_0 صعودی باشد، با (Δv) بی که به حد کافی کوچک باشد کسر اول در طرف راست منفی است و علامت a بر خلاف علامت (Δv) است. در این حالت حرکت با سرعت ثابت v_0 پایدار است: اگر سرعت از v_0 تغییر کند، علامت شتاب چنان است که سرعت را به v_0 برگرداند. اگر μ در همسایگی v_0 نزولی باشد، با (Δv) بی که به حد کافی کوچک باشد کسر اول در طرف راست مثبت است و علامت a هم ان علامت (Δv) است. در این حالت حرکت با سرعت ثابت v_0 ناپایدار است: اگر سرعت از v_0 تغییر کند، علامت شتاب چنان است که سرعت را از v_0 دورتر میکند.

از جمله، اگر μ یکنوا باشد، در حالت عادی μ نزولی و در حالت غیر-عادی μ صعودی است. پس حرکت با سرعت ثابت (ناصفر) در حالت عادی ناپایدار و در حالت غیر-عادی پایدار است.